

С. М. Тарасюк,

доктор філософії

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1165-5398>

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

Державний університет «Київський авіаційний інститут»

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mail: wtp1982@gmail.com

Метою наукової статті є з'ясування правової природи, змісту та меж обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні, а також формулювання науково обґрунтованого визначення цього явища, з урахуванням чинного законодавства, позицій науковців, практики Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини та міжнародних стандартів у сфері прав людини. **Методи дослідження:** для досягнення визначеної мети було використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, метод доктринального аналізу, аналітичний метод. **Результати:** досліджено теоретико-правові засади обмеження конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні, зокрема у випадках застосування процесуального примусу. Обґрунтовано, що обмеження прав є винятковим правовим явищем, яке допускається лише за наявності законних підстав, легітимної мети, суспільної необхідності та дотримання принципу пропорційності. Проаналізовано позиції науковців щодо природи, сутності та класифікації обмежень. Встановлено, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану обмеження можуть мати ширший обсяг, однак при цьому не повинні порушувати сутнісного змісту основоположних прав. Розкрито специфіку обмеження конституційних прав, таких як право на свободу, недоторканність житла, приватність, власність, пересування тощо, а також окремі процесуальні права учасників кримінального провадження. Зазначено, що обмеження можуть запроваджуватися як у поєднанні з примусовими заходами, так і незалежно від них у вигляді процесуальних обов'язків або заборон. Виокремлено ключові відмінності між примусом і обмеженням як правовими явищами. Акцентовано увагу на необхідності законодавчого врегулювання поняття обмеження прав у кримінальному провадженні, що сприятиме правовій визначеності та запобіганню свавілля. Запропоновано авторське визначення поняття «обмеження прав і свобод у кримінальному провадженні» та сформульовано підходи до їх класифікації. Обґрунтовано потребу у вдосконаленні процесуальних механізмів контролю за дотриманням прав людини під час кримінального переслідування.

Ключові слова: обмеження прав людини; кримінальне провадження; примус; процесуальні гарантії; пропорційність; міжнародні стандарти; правова визначеність.

Постановка проблеми та її актуальність. Однією з ключових гарантій демократичного суспільства є забезпечення прав і свобод людини, які мають конституційний характер і повинні поважатися, захищатися та реалізовуватися

на всіх етапах кримінального провадження. Водночас діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду нерідко супроводжується необхідністю тимчасового обмеження таких прав у зв'язку із застосуванням за-

ходів процесуального примусу або забезпеченням публічних інтересів. Саме тому постає питання про допустимість, межі та правову природу обмежень прав і свобод особи у кримінальному провадженні.

Актуальність обраної тематики зумовлена як теоретичними, так і практичними чинниками. З одного боку, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє чітке нормативне визначення поняття «обмеження прав і свобод» у межах кримінального провадження, що створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення і потенційних зловживань. З іншого боку, зростання кількості правозастосовних ситуацій, пов'язаних із введенням особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, обумовлює потребу у визначенні меж допустимого втручання в конституційні права особи. Крім того, формування належного правового механізму захисту прав особи в умовах обмеження є важливим критерієм ефективності функціонування кримінального провадження та дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини. Особливої уваги ця проблема набуває у світлі вимог Європейської конвенції з прав людини, яка допускає обмеження прав лише за умов законності, легітимної мети, суспільної необхідності та пропорційності втручання.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. В Україні ці питання вивчали С.Г. Братель, Б.М. Бурлаков, О.А. Гавінська, С.В. Джолос, Т.Є. Зелькіна, Ю.С. Кононенко, А.М. Мерник, О.В. Музиченко, В.О. Кузьміна та ін. Разом з тим дослідження національного законодавства України, літературних джерел дозволяє стверджувати, що сучасний етап вирішення вищезазначених проблем вимагає якісно нових підходів щодо їх розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування кримінального процесуального примусу, що часто супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод людини, є одним із ключових і водночас найбільш делікатних аспектів у кримінальному провадженні. У цьому контексті держава має забезпечити баланс між необхідністю боротьби зі злочинністю та гарантуванням прав і свобод

учасників кримінального провадження. Важливість цієї проблеми обумовлюється тим, що будь-яке обмеження прав особи повинно бути законним, пропорційним і належно обґрунтованим.

У межах кримінального провадження права і свободи людини є фундаментальними, але не є абсолютними, і тому підлягають певним обмеженням в угоду публічним інтересам. Як слушно зазначили Ю.С. Кононенко та С.В. Джолос, абсолютизація прав людини суперечить основним принципам права таким, як забезпеченість примусом та загальнообов'язковість [1, с. 25]. На думку К. Ламаха, обмеження прав є природним явищем, так само як і права, але саме в кримінальному провадженні найбільш виразно проявляються тимчасові обмеження конституційних прав і свобод людини у результаті чинення інтенсивного примусового впливу з боку держави [2, с. 85, 86].

Т.Є. Зелькіна вважає обмеження прав людини необхідним елементом державної організації цивілізованого суспільства, оскільки вони є обґрунтованою необхідністю в усіх розвинутих країнах світу, яка запроваджена з метою захисту приватних інтересів (інтересів окремих людей як самостійних суб'єктів права – захист здоров'я, забезпечення поваги до честі та гідності, тощо) та публічних (загальнодержавних і суспільних) [3, с. 29]. І.М. Проць та С.Г. Братель вважають, що обмеження основних прав і свобод особи в разі застосування примусу являють собою правомірне, цілеспрямоване кількісне та якісне звуження в процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки, які утворюють основне право (свободу) особи, з боку інших осіб. Такі обмеження мають виключно законний, тимчасовий, цільовий, недискримінаційний, суспільно корисний характер і спрямовані на зменшення обсягу і змісту фундаментальних потенційних можливостей особи [4, с. 383; 5, с. 151, 152].

Допустимість обмеження конституційних прав і свобод людини передусім ґрунтується на фундаментальних положеннях Конституції України, яка одночасно гарантує основні права і встановлює підстави та умови їх можливого обмеження. Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції

України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть запроваджуватися окремі обмеження прав і свобод з чітким визначенням строку їх дії.

Основним нормативно-правовим актом, який детально регламентує підстави, процедури та ступінь обмеження прав учасників кримінального провадження, є КПК України. Водночас його положення чітко встановлюють норми щодо законності та захисту конституційних прав і свобод особи в кримінальному провадженні. Процесуальна регламентація норм КПК України покликана забезпечити дотримання балансу між захистом суспільних інтересів і правами людини, які можуть бути обмежені внаслідок застосування примусових заходів.

Крім КПК України, нормативну основу обмеження прав становлять спеціальні закони України «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру» та ін. Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану» є підставою запровадження обмежень за надзвичайних умов та введення особливих правових режимів.

Формування правових позицій щодо допустимості обмежень конституційних прав покладається на Конституційний Суд України, який на підставі своїх рішень визначає базові критерії обмеження прав людини, зокрема:

- обмеження є допустимими лише в разі, якщо відповідають Конституції, мають легітимну мету, є суспільно-необхідними, домірними (пропорційними) [6];

- обмеження повинні ґрунтуватися на принципі правової визначеності, відповідно до якого обмеження основних прав і свобод людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, установлених такими обмеженнями [7];

- обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають установлюватися виключно Конституцією і законами України,

переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [8];

- право на свободу та особисту недоторканність може бути обмежене, однак таке обмеження має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, принципів справедливості, рівності та домірності (пропорційності), із забезпеченням справедливого балансу інтересів особи та суспільства, на підставі та в порядку, визначених законами України, з урахуванням актів міжнародного права, позицій Європейського суду з прав людини, за вмотивованим рішенням суду, прийнятим у порядку справедливої судової процедури [9].

Допустимість обмежень прав і свобод людини також регламентується міжнародними правовими актами, такими як Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція з прав людини. Згідно з ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини обмеження прав і свобод людини повинні встановлюватися виключно на підставі закону і мають на меті забезпечення поваги до прав і свобод інших, а також гарантування справедливості, моральних принципів, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [10]. У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст.ст. 8, 18) також передбачена можливість обмежень прав людини на тих самих підставах [11].

Процедура і механізм обмеження прав та свобод людини також уточнюються практикою ЄСПЛ, який сформулював концепцію трикутника правомірності обмеження прав людини: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної без-

пеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб [12, с. 44].

Слід зазначити, що під час кримінального провадження заходи примусу прямо чи опосередковано обмежують певні конституційні права особи. Так, у разі застосування таких заходів, як затримання, тримання під вартою, домашній арешт, поміщення в приймальник-розподільник для дітей, до закладу з надання психіатричної допомоги, в умовах, що виключають її небезпечну поведінку, екстрадиційний арешт, обмежується право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК України). Проведення обшуку обмежує право на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції, ст. 13 КПК України), повагу до особистого і сімейного життя (ст. 32 Конституції, ст. 15 КПК України). Тимчасове вилучення майна, арешт майна обмежують право особи вільно розпоряджатися своєю власністю (ст. 41 Конституції, ст. 16 КПК України). Домашній арешт, заборона відлучатися з населеного пункту, у якому особа зареєстрована, проживає чи перебуває, обмежують право на свободу пересування (ст. 33 Конституції України). Окремі правообмежувальні заходи можуть застосовуватися щодо юридичної особи (ч. 2 ст. 483⁵ КПК України). Разом з тим кожне таке обмеження має бути ретельно обґрунтоване, а його правомірність забезпечена відповідними процесуальними гарантіями.

Звернемо увагу, що обмежуватись можуть не лише конституційні права, а й процесуальні. Серед обмежень процесуальних прав можна виокремити заборону брати участь у слідчій (розшуковій) дії через її специфіку (ч. 6 ст. 223 КПК України), на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ч. 1 ст. 221 КПК України), на участь в судовому засіданні через порушення порядку у залі судового засідання (ч. 1 ст. 330 КПК України) тощо.

Доречно зауважити, що примус і обмеження мають важливе значення в кримінальному провадженні як правові явища, але ці поняття різняться за своєю сутністю та призначенням. Примус розуміється як активний вплив, що забезпечує виконання конкретних процесуальних дій, зміну поведінки особи чи утримання її від неправомірних дій, характеризується наявністю певних інтенсивних заходів фізичного, психологічного чи правового тиску на волю людини. Кожний випадок застосування примусу має бути чітко передбачений у законі, має бути регламентовано порядок і межі виконання примусових заходів. Зазвичай примус має тимчасовий характер і застосовується лише в межах конкретної ситуації, прикладом, під час затримання чи проведення обшуку.

Обмеження прав та свобод здебільшого має більш пасивний характер, оскільки полягає в установленні певних меж чи заборон щодо свободи дій особи без безпосереднього впливу на її волю, реалізується завдяки правовій регламентації чи встановленню певних вимог до поведінки, має статичний характер та є засобом попередження певних дій або забезпечення правового порядку. Обмеження спрямовується на досягнення балансу між правами особи та суспільними інтересами, ґрунтується на загальних конституційних засадах та інших нормативних актах, які регулюють права та свободи особи загалом. Слід зазначити, що обмеження конституційних прав може запроваджуватися і без застосування примусу. Прикладом, зобов'язання підозрюваного не відвідувати місця, визначені слідчим суддею чи судом, або пройти курс лікування від наркотичної чи алкогольної залежності (п.п. 5, 6 ч. 5 ст. 194 КПК України). Зазначені рішення слідчого судді чи суду не супроводжуються примусом. Так само, умови домашнього арешту встановлюють певні обмеження прав особи, але не містять фізичного примусу. Отже, обмеження прав може бути наслідком судового рішення чи іншого процесуального акту, а не лише прямого застосування примусу, тобто на відміну від примусу обмеження характеризується меншим впливом на особу, оскільки встановлює межі реалізації окремих прав.

Загалом обмеження прав і свобод людини є не лише необхідним чи ефективним, але й вимушеним і, що важливо, тимчасовим явищем у кримінальному провадженні. Необхідність обумовлюється публічним інтересом, реальною або потенційною загрозою безпеці держави, суспільству, особі, та спрямовується на розкриття кримінального правопорушення, запобігання його наслідкам, досягнення інших завдань кримінального провадження та здійснення правосуддя.

Обмеження прав особи має бути доцільним, розумним, суворо індивідуальним і збалансованим, а також адекватним загрозі, але при цьому має дотримуватися баланс життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. Обмеження прав та свобод не повинні містити ознак приниження, свавілля, надмірного формалізму, непропорційних обмежень. Перед застосуванням таких заходів прораховується необхідний варіант поведінки особи, усувається, знижується, попереджається її негативна мотивація і негативна активність, тобто вживаються заходи з метою звуження обсягу прав учасника провадження.

Обмеження прав людини має сприйматися як виняток із загального правила, інакше існування прав стане привілеєм. Сторона обвинувачення чи суд не мають права нехтувати встановленими обмеженнями. Так само процесуальний механізм обмеження прав людини не може бути довільним.

Д.Г. Ілляшук, досліджуючи питання обмеження конституційних прав, вважає, що вони відіграють величезну роль у здобутті особою справжньої свободи [13, с. 61]. На нашу думку, така позиція науковця є хибною, оскільки конституційні права є фундаментальними гарантіями, які забезпечують рівність, свободу та захист людської гідності, а їх обмеження під час кримінального провадження не може розумітися як певний механізм досягнення свободи, а лише як винятковий захід, що застосовується у суворій відповідності до закону.

Деякі науковці, з метою забезпечення безпеки, громадського порядку чи суспільного добробуту пропонують істотно змінити співвідношення між приватними і публічними

інтересами в кримінальному провадженні, а саме розширити спеціальні повноваження органів досудового розслідування, які суттєво обмежуватимуть права та свободи учасників провадження [14, с. 228, 232; 15, с. 67, 69–71; 16]. На жаль сьогодні через військові дії та зростання відповідних загроз суспільство налякане і погоджується з постійним зменшенням меж прав та свобод. Люди очікують від держави захисту, а в такій ситуації відбувається перерозподіл прав і повноважень переважно в бік владних суб'єктів. Вважаємо, що такі явища є досить загрозливими, оскільки права та свободи, які ґрунтуються на систематичних обмеженнях, стають фікцією досягнень у реальному суспільстві. Безпека, громадський порядок, суспільний добробут, що досягаються за рахунок серйозного обмеження прав та свобод, ризикують трансформуватися в механізм жорсткого контролю та зловживань. Такі реалії не відповідають сучасним міжнародним стандартам прав людини, у яких наголошується, що обмеження прав є допустимими лише у випадках, за яких вони спрямовані на досягнення легітимної мети та є пропорційними.

Зауважимо також, що кримінальне процесуальне законодавство України не містить визначення поняття обмеження прав і свобод у кримінальному провадженні, а це, у свою чергу, лишає простір для наукових дискусій й неоднозначного тлумачення. Так, О.В. Музиченко обмеження прав у кримінальному процесі вважає як передбачене законом тимчасове звуження можливості здійснення конкретних суб'єктивних прав окремих учасників кримінального провадження або інших осіб з боку суб'єктів, які проводять досудове розслідування та судове провадження [17, с. 147]. На думку І.І. Дахової, обмеження щодо реалізації прав і свобод людини – це передбачений законом захід тимчасового характеру, що застосовується до особи з боку держави з метою захисту суспільних цінностей, є необхідним у демократичному суспільстві і полягає в неможливості здійснення особою певного суб'єктивного права [18, с. 22]. А.С. Журавльов, М.Д. Комаровський, М.В. Трунов обмеженням прав і свобод особи вважають тимчасові, законні та обґрунтовані суспільними

потребами заборони, що покликані вирішувати виключні суспільно-державні проблеми [19, с. 103].

Зазначені наукові підходи щодо визначення поняття обмеження прав і свобод у кримінальному провадженні досить неоднозначні і тому вимагають глибокого системного аналізу. Важливо підкреслити, що специфіка кримінального провадження зумовлює особливу природу такого обмеження, що полягає в забезпеченні ефективності досудового розслідування, захисті суспільних інтересів та запобіганні кримінальним правопорушенням. Тому визначення цього поняття має враховувати як правові, так і процесуальні аспекти. На нашу думку, обмеження прав і свобод у кримінальному провадженні слід розуміти як тимчасове, законодавчо врегульоване звуження обсягу реалізації конкретних конституційних прав і свобод окремих учасників кримінального провадження, яке здійснюється з боку суб'єктів, які провадять досудове розслідування та судове провадження, виключно на підставі закону, з метою досягнення легітимної мети, забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами, і супроводжується процесуальними гарантіями для недопущення свавілля та зловживань.

Науковці, досліджуючи питання обмеження прав та свобод людини, розрізняють певні види обмеження. Так, С.О. Кузнichenko обмеження прав людини поділяє на: обмеження, що стосується значної кількості прав та свобод (може бути застосовано за особливих умов); обмеження окремих прав людини (підстави обмеження прав, що належать до цієї групи, передбачаються в тексті відповідного нормативно-правового акта або Конституції України) [20, с. 33, 34]. О.О. Тихомиров обмеження класифікує за: характером обмежуваних прав; зменшенням можливостей власної автономії; зниженням рівня державного забезпечення певного права; часом можливого застосування; часом обмеження; особливостями відповідного правового регулювання; обмеженнями в кримінальному провадженні; обмеженнями, зумовленими спеціальним правовим статусом особи [21, с. 162-164]. А.М. Мерник, В.О. Кузьміна, Б.М. Бурлаков обмеження прав і свобод

поділяють: за підставою обмеження – на правомірні та неправомірні; за місцем, де закріплюються правові підстави обмеження – на передбачені національним законодавством та передбачені міжнародним законодавством; за змістом обмеження – на безпосередньо спрямовані на звуження обсягу й змісту прав та такі, що встановлюють додаткові умови реалізації відповідного права [12, с. 44]. Т.Є. Зелькіна розрізняє загальні (мають місце у випадках воєнного чи надзвичайного стану, необхідної оборони, крайньої потреби) та специфічні обмеження (мають місце у випадках, які обумовлені специфікою конкретних правовідносин, у яких бере участь особа) [3, с. 56].

З огляду на зазначене, обмеження мають як спільні ознаки, так і відмінні. Загалом простежується спроба систематизувати обмеження відповідно до їх обсягу, підстав, місця закріплення та умов застосування, однак кожен підхід фокусується на різних аспектах. На нашу думку класифікація обмежень прав і свобод людини є важливим елементом дослідження правозастосовчої практики, оскільки дозволяє систематизувати різноманітні випадки втручання у сферу особистих прав і визначити їх правомірність. Вважаємо, що обмеження прав та свобод доцільно поділити на такі види:

- за рівнем впливу обмежень на реалізацію прав і свобод: системні обмеження (впливають на значний обсяг прав і свобод особи та вводяться за умов надзвичайного чи воєнного стану, коли постає потреба забезпечення національної безпеки, громадського порядку чи виживання суспільства); локальні обмеження, які застосовуються до окремих прав та свобод чи певних категорій осіб (стосуються специфічних ситуацій під час кримінального провадження, прикладом, обмеження свободи пересування та вимога носіння електронного засобу контролю чи тимчасове вилучення документів обмежує право на власність чи підприємницьку діяльність);

- за метою обмеження: спрямовані на забезпечення національної безпеки та суспільного порядку, захисту державних інтересів, збереження цілісності країни чи захист громадян від потенційних загроз (наприклад, терористичні

акти або масові заворушення); спрямовані на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень (дозволяють запобігти шкоді життю, здоров'ю або майну осіб);

- за нормативним закріпленням: конституційні обмеження, передбачені Конституцією України чи міжнародними договорами; процесуальні обмеження, деталізовані у спеціальних законах (їх особливістю є тимчасовий характер та прив'язка до чітко визначених процесуальних дій, таких як обшуки, затримання тощо).

Висновки. Обмеження конституційних прав та свобод у кримінальному провадженні, особливо через застосування заходів примусу, є складним і водночас неминучим явищем, що виникає у зв'язку із забезпеченням публічних інтересів, досягненням завдань кримінального провадження та підтриманням правопорядку. Такі обмеження мають виключно тимчасовий, законний і цільовий характер та повинні здійснюватися в суворій послідовності відповідно до засад законності, правової визначеності, пропорційності й недопущення свавілля. Відсутність чіткого визначення цього поняття в кримінальному процесуальному законодавстві створює ризики свавільного втручання в права та свободи учасників провадження, що підкреслює важливість вдосконалення процесуальних механізмів та посилення судового контролю під час застосування чи проведення процесуальних дій. Урегулювання даної проблеми також полягає в упровадженні прозорих критеріїв моніторингу дій уповноважених суб'єктів, що мінімізуватиме ризики зловживань й сприятиме довірі до системи правосуддя. Лише гармонійне поєднання міжнародних стандартів захисту прав людини, чіткої правової регламентації та ефективного контролю за застосуванням заходів примусу, що обумовлюють обмеження прав людини, здатне гарантувати ефективність кримінального провадження та сприяти недопущенню порушень основоположних прав людини.

Література

1. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Абсолютизація прав людини як загроза державності і

добробуту суспільства. Частина І. Загальнотеоретичні засади концепції прав людини: критичний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія ПРАВО. Випуск 76: частина 1. С. 20-29. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.3>

2. Ламах К. До питання про сутність та правомірність обмеження прав особи під час проведення негласних процесуальних дій. *Юридичний вісник*. 2024. № 2. С. 84-91. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.11>

3. Зелькіна Т.Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії за спец. 081 – Право. Нац. акад. внутріш. справ. Київ, 2021. 291 с.

4. Проць І.М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381-384.

5. Братель С.Г. Дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1 (5). С. 149-155. URL: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-28>

6. Рішення Конституційного Суду України від 19 жовт. 2009 р. № 26-рп/2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 2, частини першої статті 3, частини другої статті 19 Конституції України. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/26-rp/2009.doc>.

7. Рішення Конституційного Суду України від 29 черв. 2010 р. № 17-рп/2010 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини четвертої статті 12 Закону України «Про міліцію». URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/17-rp/2010.doc>.

8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 черв. 2016 р.

№ 2-пп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>.

9. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 черв. 2019 р. № 4-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>.

10. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

11. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 02 жовт. 2013 р. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

12. Мерник А.М., Кузьміна В.О., Бурлаков Б.М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42-46. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>

13. Ілляшук Д.Г. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора у забезпеченні прав особи на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.09. Донецький держ. ун-т внутрішніх справ. Кропивницький, 2024. 226 с.

14. Дуфенюк О.М. Концептуальна модель балансу в кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні: дис. ... д-ра юрид. наук. Львівський держ. ун-т внутріш. справ. Львів, 2023. 568 с.

15. Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. *Fresh Perspectives on the «War on Terror»*. 2008. С. 65-83. URL: <https://doi.org/10.22459/FPWT.07.2008.05>

16. Федорів В. Які нові можливості з'являються у досудового розслідування під час воєнного стану? *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/151432-yaki_mozhливosti_zyavlyayutsya_u_dosudovogo_rozsliduvannya_p.html.

17. Музиченко О.В. Поняття, зміст та стандарти обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 15. Том 2. С. 146-148.

18. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17-25. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>

19. Журавльов А.С., Комаровський М.Д., Трунов М.В. Актуальні питання обмеження прав людини під час воєнного періоду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 102-107. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/20>

20. Кузнichenko С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 32-36. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>

21. Тихомиров О.О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 304 с. URL: <https://doi.org/10.32782/978-617-8263-30-0>

References

1. Kononenko Yu.S., Dzholos S.V. Absolyutyizatsiya prav lyudyny yak zahroza derzhavnosti i dobrobutu suspilstva. Chastyna I. Zahalnoteoretychni zasady kontseptsii prav lyudyny: krytychnyy pohlyad. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2023. Seriya PRAVO. Vypusk 76: chastyna 1. S. 20-29. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.3>

2. Lamakh K. Do pytannya pro sutnist ta pravomirnist obmezheniya prav osoby pid chas provedennya nehlasnykh protsesualnykh diy. *Yurydychnyy visnyk*. 2024. № 2. S. 84-91. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.11>

3. Zelkina T.Ye. Obmezheniya maynovykh prav osib u kryminalnomu provadzhenni na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya: dys. ... d-ra filosofiyi za spets. 081 – Pravo. Nats. akad. vnutrish. sprav. Kyiv, 2021. 291 s.

4. Prots I.M. Okremi orhanizatsiyno-pravovi mekhanizmy obmezheniya osnovnykh prav i svobod lyudyny i hromadyanyna za zakonodavstvom Ukrayiny. *Porivnyalno-analitychne pravo*. 2020. № 1. S. 381-384.

5. Bratel S.H. Dotrymannya prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho stanu v Ukrayini. *Ukrayinska polityseystyka: teoriya, zakonodavstvo, praktyka*. 2023. № 1 (5). S. 149-155. URL: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-28>

6. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 19 zhovt. 2009 r. № 26-rp/2009 u spravi za konstytutsiynym podannym Verkhovnoho Sudu Ukrayiny shchodo ofitsiynoho tлумachennya polozhen chastyny tretroyi statti 2, chastyny pershoyi statti 3, chastyny druhoyi statti 19 Konstytutsiyi Ukrayiny. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/26-rp/2009.doc>.

7. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 29 cherv. 2010 r. № 17-rp/2010 u spravi za konstytutsiynym podannym 50 narodnykh deputativ Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen chastyny chetvertroyi statti 12 Zakonu Ukrayiny «Pro militsiyu». URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/17-rp/2010.doc>.

8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannym Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhennya tretoho rechennya chastyny pershoyi statti 13 Zakonu Ukrayiny «Pro psykhiatrychnu dopomohu» (sprava pro sudovyy kontrol za hospitalizatsiyeu nediyezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu) vid 1 cherv. 2016 r. № 2-rp/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>.

9. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny (Velyka palata) u spravi za konstytutsiynoyu skarhoyu Hlushchenka Viktora Mykolayovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen chastyny druhoyi statti 392 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrayiny vid 13 cherv. 2019 r. № 4-r/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19#Text>.

10. Zahalna deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrud. 1948 r. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

11. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 02 zhovt. 2013 r. № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

12. Mernyk A.M., Kuzmina V.O., Burlakov B.M. Obmezheniya prav i svobod lyudyny v suchasnykh umovakh: teoretychnyy i praktychnyy aspekty. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2020. № 2. S. 42-46. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9>

13. Ilyashchuk D.H. Kryminalna protsesualna diyalnist prokurora u zabezpechenni prav osoby na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya: dys. ... kand. yuryd. nauk za spets. 12.00.09. Donetskyy derzh. un-t vnutrishnikh sprav. Kropyvnytsky, 2024. 226 s.

14. Dufenyuk O.M. Kontseptualna model balansu v kryminalnomu provadzhenni: instytutsiynyy, pravozastosovnyy, osobystisnyy rivni: dys. ... d-ra yuryd. nauk. Lvivsky derzh. un-t vnutrish. sprav. Lviv, 2023. 568 s.

15. Bronitt S. Balancing Security and Liberty: Critical Perspectives on Terrorism Law Reform. *Fresh Perspectives on the «War on Terror»*. 2008. S. 65-83. URL: <https://doi.org/10.22459/FPWT.07.2008.05>

16. Fedoriv V. Yaki novi mozhyvosti zvyavlyayutsya u dosudovoho rozsliduvannya pid chas voyennoho stanu? *Zakon i biznes*. URL: https://zib.com.ua/ua/151432-yaki_mozhlyvosti_zvyavlyayutsya_u_dosudovogo_rozsliduvannya_p.html.

17. Muzychenko O.V. Ponyattya, zmist ta standarty obmezheniya pryntsypu nedotorkannosti prava vlasnosti v kryminalnomu protsesi Ukrayiny. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiya. 2015. № 15. Tom 2. S. 146-148.

18. Dakhova I.I. Obmezheniya realizatsiyi prav i svobod lyudyny: konstytutsiynye rehulyuvannya ta praktyka Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny. *Forum prava*. 2018. № 4. S. 17-25. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>

19. Zhuravlov A.S., Komarovskyy M.D., Trunov M.V. Aktualni pytannya obmezheniya prav lyudyny pid chas voyennoho periodu. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2022. № 11. S. 102-107. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/20>

20. Kuznichenko S.O. Kontsept obmezheniya prav lyudyny v umovakh voyennoho stanu. *Pivden-noukrayinsky pravnychyy chasopys*. 2022. № 1-2. S. 32-36. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.6>

21. Tykhomyrov O.O. Prava lyudyny: informatsiynyy vymir: monohrafiya. Odesa: Vydavnytstvo «Yurydyka», 2023. 304 s. URL: <https://doi.org/10.32782/978-617-8263-30-0>

RESTRICTIONS ON CONSTITUTIONAL RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGISLATIVE REGULATION AND DOCTRINAL APPROACHES

State University «Kyiv Aviation Institute»
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: wtp1982@gmail.com

The purpose of this article is to clarify the legal nature, content and limits of restrictions on constitutional rights and freedoms in criminal proceedings, as well as to formulate a scientifically based definition of this phenomenon, taking into account current legislation, the positions of scientists, the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights and international standards in the field of human rights. **Research methods:** to achieve the set goal, general scientific and special methods were used, in particular: formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, doctrinal analysis, and analytical methods. **Results:** the theoretical and legal foundations for restricting constitutional rights and freedoms in criminal proceedings, particularly in cases involving procedural coercion, have been studied. It has been substantiated that restrictions on rights are an exceptional legal phenomenon that is permitted only in the presence of legal grounds, a legitimate purpose, social necessity, and compliance with the principle of proportionality. The positions of scientists regarding the nature, essence and classification of restrictions are analysed. It is established that in conditions of martial law or a state of emergency, restrictions may be broader in scope, but at the same time they must not violate the essential content of fundamental rights. The specifics of restrictions on constitutional rights, such as the right to freedom, inviolability of the home, privacy, property, movement, etc., as well as certain procedural rights of participants in criminal proceedings, are revealed. It is noted that restrictions may be imposed both in conjunction with coercive measures and independently of them in the form of procedural obligations or prohibitions. The key differences between coercion and restriction as legal phenomena are highlighted. Attention is drawn to the need for legislative regulation of the concept of restriction of rights in criminal proceedings, which will contribute to legal certainty and prevent arbitrariness. The author proposes a definition of the concept of 'restrictions on rights and freedoms in criminal proceedings' and formulates approaches to their classification. The need to improve procedural mechanisms for monitoring human rights compliance during criminal proceedings is justified.

Key words: human rights restrictions; criminal proceedings; coercion; procedural guarantees; proportionality; international standards; legal certainty.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2025